

Inhoud

VOORWOORD	vii
1. INLEIDING	1
1. VERTREKPUNT	3
2. DOEL- EN VRAAGSTELLING EN <i>QUICK START GUIDE</i> NAAR DE ANALYSE	5
3. TERMINOLOGIE	9
4. OPZET	12
DEEL I	15
SEKSUELE GRENDOVERSCHRIJDING IN EEN PASTORALE RELATIE	15
2. PORTRETTEEN: ERVARINGEN VAN GRENDOVERSCHRIJDING EN GEMEENTE-DYNAMIEK IN 17 PORTRETTEEN	17
1. INLEIDING	17
2. PORTRETTEEN	19
3. CONCLUSIE	82
3. CONTEXT: LITERATUUROVERZICHT	83
1. INLEIDING	83
2. GESCHIEDENIS	84
3. DISCOURSEN	88
4. PREVALENTIE	91
5. HOE KAN HET GEBEUREN?	92
a. Factoren: de rol van de pastor en de cultuur in de geloofsgemeenschap	93
b. Factoren: de grensoverschrijdende pastor	95
c. Factoren: de slachtoffers zelf	96
6. HOE ZIET HET ERUIT?	97
7. WAT ZIJN DE GEVOLGEN?	98
a. De gevolgen voor de primaire slachtoffers	99
b. Rondom trauma	101
Een vergeten geschiedenis	103
Onze fundamentele assumpties en trauma	104
Twee kanten van de medaille	108
Trauma en religie	109
c. De gevolgen voor de geloofsgemeenschap – en hoe ga je ermee om?	111
Als het bekend wordt: hoe reageren geloofsgemeenschappen op seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie	113
Modellen om de dynamiek in geloofsgemeenschappen beter te verstaan	114
Stappen om te reageren op seksuele grensoverschrijding in een geloofsgemeenschap	116
8. WAT ONTBREEKT? VOORUITBLIK	120

DEEL II	123
TREKKEN DOOR GRENSLAND	123
4. LENZEN: METHODOLOGISCHE REFLECTIE	125
1. INLEIDING	125
2. 'GRENSLAND'	126
3. EEN NARRATIEF-DIALOGISCHE BENADERING	128
a. Een affirmatief sociaal-constructionistische benadering	130
b. Theologisch onderzoek	132
Theologie als antwoord op een wond	133
De praktijk als uitgangspunt en de theologie van de onderzoeksparticipanten	137
c. Trekken door grensland	139
Validiteit	139
Generalisatie	145
Reflexiviteit	146
4. NARRATIVITEIT	147
a. Over narrativiteit	148
b. De narrativiteit van dit onderzoek	149
De rol van het ervaringsbegrip in dit onderzoek	150
Performativiteit	151
Meerstemmigheid	152
Culturele scripts	153
Discoursen	154
5. HET CONTEXTUELE DENKEN	156
a. Kenmerken van het contextuele denken	157
Vier dimensies van relationele werkelijkheid	157
Balans van geven en ontvangen	158
Loyaliteit	159
Verbondenheden in de tijd: leven in generaties	160
Veelzijdig gerichte partijdigheid	161
b. De geschiktheid van het contextuele denken als het gaat om seksuele grensoverschrijding in pastorale relaties	162
Feministische kritiek	162
De toepasbaarheid op de gemeentecontext	164
6. CONCLUSIE	165
5. PROCES: METHODISCHE EN ETHISCHE REFLECTIE	167
1. INLEIDING	167
2. METHODISCHE REFLECTIE	168
a. Vrijheid en vrijwilligheid	168
b. Sampling	169
c. De gesprekken	173
d. Het transcriberen	177
e. De autorisatie	179
f. Anonimiteit	180
g. De analyse	182
h. De gesprekken over de analyse	185

3.	ETHISCHE REFLECTIE	187
a.	Gevoelig onderzoek en een kwetsbare participantengroep	189
b.	Een veranderende relatie	191
	Het niveau van de inhoud van de communicatie: het is nog niet af	192
	Het relatie-niveau van de communicatie: agency	193
c.	Afstand en nabijheid: zelfreflectie	195
	Afstand	196
	Nabijheid	198
d.	Afstand en nabijheid: ervaringen van anderen	199
e.	De context van de ander als vangnet?	201
4.	CONCLUSIE	202
	DEEL III	203
	COLLAGES	203
6.	TIJD: DE FACTOR TIJD IN DE GEMEENTEDYNAMIEK	205
1.	INLEIDING	205
2.	TIJDSMARKERINGEN	206
3.	TIJD IN DE GEMEENTEDYNAMIEK	209
a.	Ongelijktijdigheid	209
b.	Timing	212
c.	Interpunctie	212
4.	REFLECTIE	212
7.	WEB: DE RELATIONELE DYNAMIEK NA HET BEKEND WORDEN VAN SEKSUELE GRENSOVERSCHRIJDING IN EEN PASTORALE RELATIE	215
1.	INLEIDING	215
2.	NETWERKEN	217
3.	GEVOLGEN VAN DE SEKSUALISERING VAN DE PASTORALE RELATIE VOOR DE RELATIES BINNEN DE GELOOFSGEMEENSCHAP	221
4.	WAAR DE EEN IS, KAN DE ANDER NIET MEER ZIJN	224
5.	HET WEB NADER BEKEKEN	226
a.	Wat sluit uit?	227
	Verbroken verbindingen	227
	Excursie: de vrouw van de grensoverschrijdende pastor	230
	De gemeente wil er niet aan	233
	Slachtoffers kiezen er zelf voor te gaan	235
	Hulp die niet helpt	239
b.	Wat helpt?	242
	Wat ervaren onderzoeksparticipanten als behulpzaam?	242
	Waar hopen onderzoeksparticipanten op?	245
	De ‘derde’	247
6.	EEN MEER FORMELE KIJK: POSITIONERINGEN	251
a.	Positioneringen	252
b.	Discoursen	253
	Excursie: En als er juist géén discours is...	258
c.	Dader-slachtofferpositioneringen	260
d.	Het niveau van de discussie: individu of gemeenschap?	264

e. Zelfpositioneringen van slachtoffers: actief of passief?	269
7. REFLECTIE	272
8. BEELDVORMING: DE PERFORMATIEVE WERKING VAN HET SLACHTOFFERBEGRIIP	277
1. INLEIDING	277
2. REFLECTIE 'BINNEN HET GROTE PLAATJE' VAN DE VERANTWOORDELIJKHEID VAN DE PASTOR	278
3. DE CONFRONTATIE MET BEELDVORMING DOOR ANDEREN	279
4. ZOEKEN NAAR ANDERE BEELDEN	282
a. Beelden die herkenning bieden	284
b. Niet alleen maar slachtoffer	285
c. Niet alleen een vader-dochter parallel	285
d. Toegroeien naar de erkenning slachtoffer te zijn geworden	286
e. Excursie: "Waarom kon ik geen 'nee' zeggen?"	289
f. Reflectie op verantwoordelijkheid en schuld	292
g. Verschillende verantwoordelijkheden	293
Verantwoordelijkheid voor de grensoverschrijdende pastor en zijn gezin	293
Verantwoordelijkheid voor de gemeente of de kerk	294
Excursie: boosheid en wraakgevoelens	295
Verantwoordelijkheid voor (potentiële) andere slachtoffers	297
Verantwoordelijkheid voor hun gezin/voor zichzelf	297
Verantwoordelijkheid voor de theologie/voor God	298
Verantwoordelijkheid genuanceerd	298
h. Excursie: daderbeelden	299
i. Conclusie: een ander geluid	301
5. ERVARINGEN MET HET SLACHTOFFERBEGRIIP	302
6. FUNCTIES EN EFFECTEN VAN HET SPREKEN VAN SLACHTOFFERS	305
a. Maatschappelijke functies van het spreken van slachtoffers	305
b. Effecten van het spreken over slachtoffers voor mensen met geweldservaringen	308
7. REFLECTIE	314
a. De balans opmaken: de betekenis van de reflectie op het slachtofferbegrip voor een beter verstaan van de relaties in de geloofsgemeenschap	314
b. Over de pastorale relatie	318
De Boundary Wars-discussie	318
De veiligheid van de pastorale relatie	322
9. THEOLOGIE: DE ROL VAN THEOLOGISCHE EN ECCLESIOLOGISCHE NOTIES, BEELDEN EN VERWACHTINGEN IN DE GEMEENTEDYNAMIEK	327
1. INLEIDING	327
2. THEOLOGISCHE LEGITIMATIES VAN DE GRENSOVERSCHRIJDING	328
3. HET RAAKT OOK HET GELOOF	329
4. HERINTERPRETATIES	336
5. WAT HEEFT GOD ERMEE TE MAKEN?	339
6. BIJBELSE BEELDEN	344

7.	SPREKEN OP EIGEN GEZAG	346
8.	KERKBEELDEN	348
	a. Reflecties van onderzoeksparticipanten met betrekking tot de kerk	348
	b. De kerk als Lichaam van Christus	356
9.	VERGEVING EN VERZOENING	357
	a. Schuld en vergeving als het gaat om primaire slachtoffers	358
	b. Schuld en vergeving als het gaat om de grensoverschrijdende pastores	360
	c. Schuld en vergeving als het gaat om de geloofsgemeenschap of om de kerk	367
	d. Het thema ‘vergeving’ binnen de context van seksueel geweld	367
10.	REFLECTIE	374
	a. Het gebruik van geloofstaal in situaties van grensoverschrijding	375
	b. Twee fragmenten	378
	Het primaire slachtoffer als profeet	379
	De geloofsgemeenschap als bezeerd Lichaam van Christus	381
	Slechts fragment...	383
	DEEL IV	385
	GESPREK	385
10.	GESPREK: EEN EVALUATIE VAN DE ANALYSE IN DRIE GESPREKKEN	387
1.	INLEIDING	387
2.	HET GESPREK MET DE ONDERZOEKSPARTICIPANTEN	387
	a. Meedoen aan het gesprek over de analyse	388
	b. Algemene reacties op de analyse	388
	c. Gesprekspunten	390
	Welke rol speelt de kerk in het leven van de deelnemers	390
	‘Sterke’ en ‘zwakke’ slachtoffers	391
	Is het thema slachtofferbeeldvorming eigenlijk wel van toepassing?	392
	d. Reflectie	393
3.	HET GESPREK MET DE DERDE EXPERTGROEP	394
	a. Leeservaringen en aandachtspunten	395
	b. Gesprekspunten	397
	Jezus Christus als krachtbron	397
	Vergeving	398
	Het slachtofferbegrip	398
	Wraak	399
	De vrouw van de grensoverschrijdende pastor	399
	De aard van de pastorale relatie	399
	c. Reflectie	400
4.	HET GESPREK MET DE GEMEENTEBEGELEIDERS	402
	a. Reflectie	402
	b. Leeservaringen	405
	c. Het slachtofferbegrip	405
	d. De culturele context	408
	e. De positie van de gemeentebegeleider	409

Veelzijdig gerichte partijdigheid als houding van de gemeentebegeleider?	410
Een vertrouwenspersoon van het primaire slachtoffer in de stuurgroep?	412
Rechtstreeks contact tussen gemeentebegeleider en primair slachtoffer?	413
Vragen	414
f. Ecclesiologie	415
g. Een gesprek over het gesprek	418
h. Reflectie	421
5. VOORLOPIG EINDPUNT	422
11. CONCLUSIE	423
1. TERUGBLIK	423
a. De tocht	423
b. De lenzen	424
c. Doelen: beschrijving van de gemeentedynamiek	425
Web	425
Beeldvorming	427
Theologie	427
Tijd	428
d. Doelen: evaluatie	429
2. VOORUITBLIK	432
SUMMARY	435
ZUSAMMENFASSUNG	445
APPENDIX	455
LITERATUUR	463
CURRICULUM VITAE	486

Voorwoord

“Doe je onderzoek naar seksueel misbruik? Is dat niet heel zwaar om te doen?”

Zo reageerden mensen vaak wanneer ik hen over het onderwerp van mijn promotieonderzoek vertelde. Seksuele grensoverschrijding in pastorale relaties maakt veel kapot. De mensen die ik in de loop van dit onderzoek heb ontmoet, vertelden mij over de schade die de grensoverschrijding heeft aangericht in hun leven en in het leven van de mensen om hen heen. Zij vertelden mij hoe diep de grensoverschrijding hen heeft bezeerd en hoe ingrijpend, hoe veelomvattend en hoe langdurig de gevolgen ervan zijn. En het luisteren naar hun pijn, maar ook de vragen die voortkwamen uit de ontmoeting met slachtoffers, maakten de onderneming van dit onderzoek inderdaad soms zwaar.

Maar dat is zeker niet het enige. De mensen die ik in dit onderzoek heb ontmoet, verbaasden mij telkens opnieuw door hun veerkracht, door de verantwoordelijkheid die zij voor verschillende betrokkenen voelen, en door hun profetische inzet voor hun kerk die hen vaak lief is. Deze verbazing ligt ten grondslag aan de keuze van analysethema's. Zonder aan de schade van de grensoverschrijding voorbij te gaan, wilde ik ook de kracht en betrokkenheid laten zien van mensen die seksuele grensoverschrijding hebben ervaren.

De onderneming van dit onderzoek laat zich beschrijven als een tocht door grensland. Ik maakte deze tocht niet alleen. En met name dat is de reden dat ik het doen van dit onderzoek over het algemeen niet als zwaar heb ervaren. Op deze plaats wil ik graag mijn reisgenoten danken.

Allereerst wil ik mijn begeleiders danken. Henk de Roest en Hanneke Meulink-Korf. Henk, *Doktorvater*, dank je voor de heel prettige wijze waarop jij met mij hebt meegedacht en mij met je goede vragen telkens weer vooruit hebt geholpen. Dank je voor je vertrouwen en voor de ruimte die jij mij hebt geboden om mijn eigen weg te zoeken. Hanneke, jij bent op deze reis niet alleen een belangrijke gesprekspartner voor me geweest, maar op vele momenten ook een onmisbaar ethisch kompas en een belangrijke hulp bij het zoeken van een goede balans tussen afstand en nabijheid.

Ook anderen hebben mij geholpen om mijn weg met dit onderzoek te vinden. Ik dank Rein Brouwer, Ruard Ganzevoort en Alexander Veerman, voor hun meedenken in het beginstadium van dit onderzoek. En ik dank de verschillende coördinatoren van het interkerkelijk samenwerkingsverband tegen Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties (SMPR), Sylvia van Delden, Ploni Robbers en, helemaal op het eind, Lenny van den Brink. Jullie hebben veel meer voor dit onderzoek betekend dan de oorspronkelijk geplande faciliterende rol. Sylvia, dank je voor je helderheid en vriendschap. Ploni, dank je voor de wijze waarop wij samen grootse plannen konden smeden, die jij vervolgens gewoon realiseerde. Ook Jodien van Ark wil ik danken voor alle steun en meedenken rond de tweedaagse ontmoeting van de gemeentebegeleiders op Hydepark. De gemeentebegeleiders van SMPR dank ik voor hun constructieve en kritische betrokkenheid bij deze studie en voor alle gesprekken die wij in de verschillende fases van het onderzoek over deze thematiek hebben gevoerd. Ik dank de vertrouwenspersonen van SMPR en de voormalige IKON-pastores voor hun bereidheid om (potentiële) onderzoeksparticipanten te begeleiden bij de afweging om al dan niet aan het onderzoek deel te nemen en voor de wijze waarop zij gedurende de jaren op dit onderzoek betrokken zijn geweest. Ook Corrie Blijdorp wil ik danken voor de steun die zij als coördinator van het Meldpunt Seksueel Misbruik in Kerkelijke Relaties aan dit onderzoek heeft verleend.

Ik denk graag terug aan mijn tijd in Leiden, waar ik met veel plezier theologie heb gestuurd en waar ook de reis van dit onderzoek begon. Ik dank de mensen van de (toen nog) PThU vestiging Leiden en van wat nu heet het Leiden University Centre for the Study of Religion. Met name noem ik mijn Leidse mede-aio's Veerle, Wietske, Gea, Gerben en Hans. Dank jullie voor gezelligheid, meedenken en meeleven. Ook de mensen van de PThU Amsterdam wil ik danken. Met name dank ik jou, Dominique voor je steun op cruciale momenten, en jullie aio's voor de tussendoor-gesprekken. En ik dank de mensen met wie ik in verschillende verbanden heb opgetrokken en van wie ik veel heb geleerd: de mensen van het DoktorandInnenkoloquium Kiel-Zürich-Leiden, van de OPP-week, van de Graduate School van de PThU en van het NOSTER-promotieseminar. Adriana, jou wil ik in het bijzonder danken voor alle gesprekken over ons – in sommige opzichten vergelijkbaar – onderzoek.

Heel in het bijzonder wil ik de mensen danken die aan dit onderzoek hebben meegedaan. Ik ben Renate, Agnes, Annemarie, Marieke en Joost, die zo jong is overleden, dankbaar voor de gesprekken die wij hebben gevoerd. Jullie ervaringen staan niet rechtstreeks in dit boek. Maar wat ik van jullie heb geleerd verdiepte en verbreedde mijn begrip. Kessie, Charlotte, Iris, Anne, Paulien, Parel, Gretha, Estée, Anna, Paula, Aurelia, Rozemarijn, Tamar, Hannah, Isthe, Maaïke en Petra: dat jullie op deze manier reisgenoten zouden worden, had ik van tevoren niet kunnen bedenken. Bedankt voor het vertrouwen dat jullie in dit onderzoek en in mij als onderzoeker hebben gesteld en voor alles wat ik van jullie heb mogen leren. Bedankt voor jullie meedenken en voor jullie actieve betrokkenheid bij dit onderzoek. Bedankt voor jullie moed om in dit onderzoek met je verhaal naar buiten te treden. En ten slotte bedankt voor jullie geduld.

Ik dank onderzoeksparticipanten, gemeentebegeleiders en de mensen van de 'derde expertgroep' voor het lezen van de analyse en voor de gesprekken die wij samen over de analyse hebben gevoerd. Kostbare gesprekken die de evaluatie van dit onderzoek tot een gezamenlijke onderneming maakten. En ik dank al die mensen die ergens gedurende de lange looptijd van dit onderzoek een belangrijke hulp voor mij zijn geweest. Bij name noem ik hier Ingrid, Gertrude en Ariena. En natuurlijk jullie, Winifred en Margreet. Naast al het andere dat jullie voor dit onderzoek hebben betekend, hebben jullie het boek zorgvuldig en kritisch gecorrigeerd. Een enorme klus en een bijzonder proces. Uiteraard blijf ikzelf verantwoordelijk voor de resterende fouten.

Naast de reisgenoten die rechtstreeks bij dit onderzoek zijn betrokken, wil ik ook een aantal mensen uit de bredere context van dit onderzoek danken voor hun steun. *Pars pro toto* voor de gemeenschap van de Leidse Studenten Ekklesia dank ik het bestuur van de LSE en de leden van de beroepingscommissie voor het in mij gestelde vertrouwen en voor de creatieve manier waarop zij de combinatie van dit onderzoek met het werk als participantenpastor mogelijk maakten. Ik dank jou, Irene, voor je hulp om al mijn ballen zo goed mogelijk in de lucht te houden. Jac en Henk, ik ben dankbaar dat jullie in de afgelopen jaren samen met mij een 'pastoraal trio' wilden vormen. Wat bedoeld was om mij het werken aan het proefschrift mogelijk te maken, bleek in alle opzichten een gouden greep. Voor mij was het een ideale situatie om geleidelijk en onder goede begeleiding in het predikantschap te kunnen groeien.

Ik ben dankbaar zo trouwe en goede vrienden te hebben. Jullie zijn zulke belangrijke reisgenoten en gesprekspartners voor me. Gedurende de reis van dit onderzoek, en soms al veel langer. Ik dank mijn schoonfamilie voor hun betrokkenheid. Ik wil mijn moeder Almut, mijn zus Frauke en mijn broer Johannes danken; en ik denk dankbaar aan mijn lieve vader Rüdiger. Mijn eerste reisgenoten. En nog steeds heel nabij. Frauke, dank je voor de Engelse samenvat-

ting. Almut, dank je voor de Duitse samenvatting, voor je zorgvuldige en betrokken lezen en voor al je hulp.

Steven, met name jij hebt de combinatie van proefschrift en Ekklesia mogelijk gemaakt. Dank je daarvoor. Dank je ook voor al je praktische hulp, niet in de laatste plaats voor het verzorgen van de hele lay-out van dit boek. Dank je voor je verhelderende manier van luisteren en voor je bemoediging. Ik ben dankbaar samen met jou te mogen reizen. Lieve Jelle, Joost en Maaïke, dank jullie voor jullie begrip en voor jullie belangstelling voor dat 'heel dikke boek' dat ik schreef.

1. Inleiding

“Those we were closest to, turned their backs on us as more of the truth came out. They all blamed me. I felt like the woman thrown before Jesus, while everyone stood above her taking aim with their rocks. These people *knew* me. They *knew* my heart. They *knew* my passion for the ministry. They *knew* my character. And in a matter of hours, they were willing to toss me aside, claiming that I was an ‘adulterous woman’, that I had *chosen* to ‘seduce and bring down *their* Pastor’. They said if I remained in the Church (which was not their preference), that I must be stripped of all my ministry positions, I could not work with any young people (for fear that I would lead them astray), and at the most, I would be able to sit in the back corner during services, so my presence in the sanctuary would not hinder those that were really worshipping. I felt as though the wind had been knocked out of me. We knew we could not remain...” (Alli)

“De relatie met de gemeente is eigenlijk met één woord wel samen te vatten, of met één zin: Ik word aan de kant gezet. Wat je niet ziet, dat is er niet. En dat is eigenlijk vanaf het begin af aan een beetje... Op een gegeven moment werd het bij een ambtsdrager bekend wat er gebeurd is (...) en toen werden wij, de predikant en ik, zover mogelijk uit elkaar gezet en dat is nu nog steeds, zo ervaar ik het tenminste. Zo ver mogelijk bij elkaar weg. En dat betekent dus ook – want die persoon, die predikant die het betreft, die werkt gewoon, hij doet gewoon alles wat hij daarvoor ook deed – dat ik dat allemaal niet heb, niet doe. (...) Wij mogen geen contact met elkaar hebben, zeggen de visitatoren. Dus als ik een afkondiging heb, dan (...) doe ik dat via mijn eigen predikant. Dan schrijf ik een e-mail met de afkondiging en die stuurt hij door aan de predikant. Op zich is het een goede oplossing, maar het zet mij wel weer buiten spel. Uit het zicht. Buiten de gemeente. Voor mij gelden andere regels dan voor de andere gemeenteleden. Ik heb daar niet om gevraagd.” (Paulien)

Twee ervaringen van twee vrouwen die allebei te maken hebben gehad met seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie. Alli's ervaringen betreffen voorganger en gemeente van een pinksterkerk ergens in de Verenigde Staten. Zij vertelt over haar ervaringen op de website ‘Sharon's Rose’.¹ Pauliens ervaringen gaan over een PKN-gemeente in Nederland. Zij is een van de mensen die ik in een interview heb gesproken.

Wat Alli en Paulien vertellen over hun relatie met hun geloofsgemeenschap komt eigenlijk een beetje op hetzelfde neer: het gevoel erbuiten komen te staan. Buiten de gemeente. En het wordt duidelijk dat dit erbuiten staan Alli en Paulien pijn doet. De verhalen van Alli en Paulien vertonen meer overeenkomsten. Een voorbeeld daarvan is de impact die wat er gebeurd is, heeft op hun gezinnen. Alli verwoordt het: “Those we were closest to turned their backs on us...” en: “We knew we could not remain...” Het raakt niet alleen maar haarzelf. Ook haar man en heel haar gezin worden met de gevolgen van het gebeuren geconfronteerd. En in het gesprek met Paulien speelt de invloed van alles op hun gezinsleven en -welbevinden een centrale rol. Een ander voorbeeld is de impact van alles wat er is gebeurd op het geloof. Paulien vertelt dat geloven moeilijker is, nu de voor haar centrale en vanzelfsprekende inbedding daarvan in een geloofsgemeenschap problematisch is geworden. En misschien mag ook Alli hier ruim en metaforisch worden verstaan. De reactie van de gemeente heeft niet alleen maar gevolgen voor de samenstelling van haar sociale netwerk: wat er gebeurd is, raakt ook haar leven en haar levenszin en levenskracht. Het gaat om de geest of Geest van alles: “I felt as though the wind had been knocked out of me.”

¹ <http://sharonsrose.org/survivorsvoices.html> (9 aug 2013)

Naast alle overeenkomsten tussen de verhalen van Alli en Paulien zijn er ook verschillen. En deze verschillen zijn zelfs zo groot dat de aanwezigheid van de overeenkomsten die er desondanks zijn een zorgwekkend feit is. Want tussen de ervaring van Alli en de ervaring van Paulien ligt een enorme ontwikkeling in het kijken naar het verschijnsel seksuele relatie, of geseksualiseerde relatie, tussen pastor en gemeentelid.

Uit het verhaal van Alli blijkt dat haar gemeente een onversneden ‘romantisch discours’ hanteert om naar het gebeuren te kijken (Veerman, 2006, 20). De seksuele relatie tussen haar en de predikant wordt, zo vertelt zij elders in haar verhaal, gezien als een affaire en als haar vrije keus. Bovendien wordt de verantwoordelijkheid voor de relatie bij haar gelegd, zij heeft de dominee verleid en zo ten val gebracht. De aloude interpretatie van Adam en Eva klinkt en werkt hier doorheen. Het verbaast dan ook niet dat Alli zich identificeert met de van overspel beschuldigde vrouw uit Johannes 8, op wie iedereen zijn stenen richt, klaar om te gooien. En deze interpretatie bepaalt ook het handelen van de gemeente. Alli wordt als gevaar voor de jeugd in de gemeente beschouwd en uit haar pastorale verantwoordelijkheden ontheven. Als er überhaupt nog een plaats voor haar is in de gemeente, dan is het in de marge, onzichtbaar, niet in de weg van “those that were really worshipping”.

Heel anders is het verhaal van Paulien. Hoewel er misschien maar weinig tijd ligt tussen hun ervaringen is de context een heel andere. Want in de kerk van Paulien is, net als in veel andere kerkgemeenschappen, inmiddels veel geleerd. Met name feministische denkers en doeners hebben gedurende de afgelopen decennia voor een andere interpretatie van seksuele relaties tussen pastores en hun gemeenteleden gestreden. Met veel succes. Inmiddels worden deze relaties door veel kerken heel anders verstaan. Men kijkt nu vanuit een ‘machtsdiscours’, waarbij de nadruk ligt op de fundamentele asymmetrie van de pastorale relatie (Veerman, 2006). De pastor is vanuit zijn professionaliteit en vanuit zijn verantwoordelijkheid voor het pastorale contact ook verantwoordelijk voor het bewaken van de grenzen ervan. Dit is een verschuiving met grote consequenties. Verschillende kerken hebben protocollen ontwikkeld, er wordt gewerkt aan deskundigheidsbevordering en aan preventie. Ook in de kerk van Paulien, de Protestantse Kerk in Nederland. En al dit werk vindt zijn weg tot in de gemeentes. Wanneer Paulien een ouderling in vertrouwen neemt over het geseksualiseerde contact met haar predikant, vindt deze snel de weg naar het protocol. De betrokken kerkenraad richt een stuurgroep in, die zich met deze netelige kwestie moet bezighouden. Men zoekt contact met deskundige instanties en er gaat een bijzondere visitatie van de gemeente van start. Iedereen is terughoudend met het beschuldigen van de predikant. Diens schuld of onschuld is immers niet bewezen en alleen ter zake kundige organen mogen hierover een uitspraak doen. Maar ook Pauliens anonimiteit in de ruimere gemeente wordt gewaarborgd. Van het romantisch discours is geen spoor te bekennen. Religieuze taal wordt er eveneens buitengelaten. Zo vraagt bijvoorbeeld niemand Paulien om de predikant te vergeven. Het taalgebruik is formeel.

Dus: wat een verschil met het verhaal van Alli. En toch: wat een overeenkomst in ervaring. Blijkbaar helpt het allemaal niet, of helpt het in elk geval niet genoeg. Blijkbaar is dit allemaal nog geen waarborg dat iemand die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie heeft ervaren, in vrijheid kan kiezen of hij of zij in de gemeente blijft of de gemeente verlaat. In de woorden van Paulien: “De relatie met de gemeente is eigenlijk met één woord wel samen te vatten, of met één zin: Ik word aan de kant gezet. Wat je niet ziet, dat is er niet.”

1. VERTREKPUNT

De ervaringen van Alli en Paulien zullen voor veel mensen die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie hebben ervaren in elk geval gedeeltelijk herkenbaar zijn: de relatie met de geloofsgemeenschap gaat niet gewoon verder. Velen vertellen dat zij uitsluiting hebben ervaren of dat het hen niet meer lukt om in de gemeente te blijven. Al is het zeker niet zo dat alle ervaringen alleen maar negatief zijn. Zo spreken sommige participanten in dit onderzoek vol waardering over de grote inzet van mensen uit hun gemeente voor het behoud van hun plek in de gemeenschap. Maar zelfs dan blijkt het heel moeilijk te zijn, en misschien wel onmogelijk, om op den duur in de gemeente te blijven.

De ervaringen van mensen die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie hebben ondervonden, vormen het vertrekpunt van dit onderzoek. Vanuit deze ervaringen is bij het interkerkelijk samenwerkingsverband tegen Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties (SMPR) de wens naar verder onderzoek geboren. Hierbij bouwt deze studie tevens voort op het onderzoek van Alexander Veerman. In zijn boek *Ontredderd* beschrijft en analyseert Veerman het proces in de kerkenraad als de predikant seksueel misbruik heeft gepleegd (Veerman, 2005). De focus van Veermans onderzoek ligt op de kerkenraad. De verhalen van zowel de dader-predikanten als van de misbruikte vrouwen vallen buiten de doelstelling van het onderzoek van Veerman. Deze verhalen worden alleen in het onderzoek meegenomen daar waar ze het proces in de kerkenraad beïnvloeden. (Veerman, 2005, 10) Het is opvallend, en vermoedelijk kenmerkend voor situaties van seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie in geloofsgemeenschappen, dat hoewel *allebei* de hoofdrolspelers, slachtoffer én dader, bij Veerman buiten de opzet van het onderzoek vallen, dit wat betreft de grensoverschrijdende predikant helemaal niet opvalt. Want over de pleger gaat het – dat is althans mijn eigen leeservaring² – heel vaak. De predikant en diens handelen zijn onderwerp van de kerkenraadgesprekken en Veerman laat zien hoe grensoverschrijdende predikanten dikwijls proberen om het proces in de kerkenraad te sturen. Verder spreken de door Veerman geïnterviewde kerkenraadsleden in hun pogingen om betekenis te geven aan het gebeurde ook zelf vaak uitgebreid over de predikant. Hetzelfde geldt echter niet voor de slachtoffers. Over de slachtoffers wordt met name in algemene termen gesproken. Hier blijkt dat het feit dat zij anoniem blijven hen niet alleen de nodige bescherming en veiligheid biedt, maar ook dat de anonimiteit hen onzichtbaar maakt, waardoor hun ervaringen minder goed worden gezien.

Dit onderzoek bouwt in die zin voort op het onderzoek van Veerman dat wij proberen om het perspectief van de primaire slachtoffers toe te voegen aan het beeld dat Veerman heeft geschetst. Zo vormen de twee onderzoeken samen als het ware de panelen van een tweeluik: dit onderzoek probeert zichtbaar te maken wat in het onderzoek van Veerman buiten de doelstelling blijft. Tegelijk vormt het onderzoek van Veerman de ontstaanscontext van dit onderzoek.³

Ervaringen als die van Alli en van Paulien wringen. Deze ervaringen kloppen niet met de hoop en de verwachting die mensen hebben van de kerk. Deze ervaringen zijn als een ‘wond

² In dit onderzoek maak ik zo veel mogelijk gebruik van de wij-vorm, die de belangrijke rol van mijn begeleiders tot uitdrukking brengt. Daar waar nadrukkelijk eigen reflecties, ervaringen en analyses worden beschreven, spreek ik in de ik-vorm.

³ Een opmerking van dr. Akke van der Kooi tijdens de promotieplechtigheid van Veerman kan als concreet beginpunt van deze studie worden aangemerkt. In haar oppositie merkte Van der Kooi de relatieve onzichtbaarheid van primaire slachtoffers in het onderzoek van Veerman op. Het concrete idee voor dit onderzoek kwam hieruit voort.

die vraagt om een antwoord' (Fulkerson, 2007). Dit onderzoek kan worden verstaan als één van de vele manieren en als één schakel in een lange keten om te proberen antwoord te geven op deze verwonding. Achter dit onderzoek staat de steeds bredere bewustwording binnen de kerken van de schade die seksueel contact tussen pastores en gemeenteleden aanricht.⁴ Een bewustwording die door de triosynode van de – toen nog – Samen op Weg-kerken in 1999 in een principe-uitspraak onder woorden werd gebracht: "Seksueel misbruik is zonde: kwaad in Gods ogen en misbruik tegenover de medemens." En: "De kerk dient onomwonden te kiezen voor slachtoffers van seksueel misbruik."⁵ Het onderzoek sluit hiermee aan bij een streven binnen de kerken om seksueel misbruik te voorkomen en om zo goed mogelijk recht te doen, allereerst aan de misbruikten, maar ook aan andere betrokkenen. Achter de bereidheid van de Protestantse Theologische Universiteit om dit onderzoek te financieren en uit te voeren staat de hoop om slachtoffers en gemeentes in de toekomst beter te kunnen helpen.

Ervaringen als die van Alli en van Paulien wringen niet alleen maar, zij roepen ook vragen op. Wat precies doet of zegt de gemeente dan? Is bijvoorbeeld zo'n vraag. Of: waarom reageren gemeenteleden zo? Of: wie is 'de gemeente' eigenlijk? Is dat iedereen, of zijn dat enkelen? Of: hoe wordt er dan over gesproken? Met welke woorden? En wat doet een bepaalde wijze van spreken met de verschillende betrokkenen? Of: waar zijn de mensen uit de gemeente misschien bang voor? Om wie zijn ze bezorgd? En waarom raakt het de slachtoffers zo? Wat precies doet pijn? Om wie zijn zij misschien bezorgd? En ten slotte: is het nodig dat het zo loopt? Of kan het ook anders?

Tegelijk, zijn dit wel echt de eerste vragen die de verhalen van Alli en Paulien oproepen bij degenen die ze horen? Of gaan daar niet – uitgesproken of onuitgesproken – nog allemaal vragen aan vooraf? Vragen als: Wat is er überhaupt gebeurd? Hoe kan zoiets gebeuren? Waarom doet een predikant of ouderling zoiets? Is zo'n predikant psychisch wel helemaal in orde? En hoe overkomt iemand zoiets? Is het slachtoffer wel helemaal in orde? Is het eigenlijk wel misbruik, zij was toch volwassen? Wat is seksueel misbruik in een pastorale relatie überhaupt?

Telkens weer bleek dat de vraag naar de relatie met de geloofsgemeenschap een soort 'afgeleide' vraag was. Geen primaire of eerste vraag, maar eerder een tweede vraag. Je kunt je aandacht daar moeilijk op houden, want je wordt telkens weer afgeleid door het gebeuren dat daaraan vooraf is gegaan en dat ook de hele aanleiding vormt voor de vraag naar de verhoudingen in de geloofsgemeenschap. De grensoverschrijding zelf. Blijkbaar kun je niet goed praten over de verhoudingen in de geloofsgemeenschap na seksueel misbruik in een pastorale relatie zonder ook, en vermoedelijk ook eerst, hierover te praten en hierover na te denken. Het 'gebeuren zelf' staat heel centraal en het blijft ook heel centraal. De vragen die het oproept

⁴ Zie bijvoorbeeld: http://www.raadvankerken.nl/pagina/3177/kerken_veilige_plaats&highlight=veilig,kerk (24 feb 2015)

⁵ "Lichamelijkheid en seksualiteit zijn met de schepping gegeven en mogen als een gave van God gezien worden. Bij velen, ook in kerkelijke kring, bestaat er nog steeds schroom om op een open en positieve wijze te spreken over de betekenis van lichamelijkheid en seksualiteit als gave van God. Ons wordt in de Schriften opgedragen om daarmee zo om te gaan dat zij de naaste niet beschadigen. (...) seksueel misbruik (...) leidt veelal tot blijvende beschadiging van de slachtoffers, niet alleen psychisch, maar ook op het vlak van geloof en geloofsbeleving. Daarom moet de kerk alert blijven op machtsmisbruik en mag er niet gezwegen worden. Seksueel misbruik is een buitengewoon kwalijke vorm van machtsmisbruik, die de lichamelijke en geestelijke integriteit van de medemens – geschapen naar Gods beeld – aantast. Er mag geen enkele twijfel over bestaan dat seksueel handelen van volwassenen jegens kinderen ontoelaatbaar is. Om die reden zijn pedoseksuele relaties – die per definitie ongelijkwaardig zijn – onacceptabel. Evenzeer mag er geen enkele twijfel bestaan over de onaanvaardbaarheid van seksualisering van de pastorale relatie." Gedeelte uit het besluit van de gezamenlijke vergadering van de – toen nog – Hervormde, Gereformeerde en Evangelisch-Lutherse synoden op 30 januari 1999 inzake het rapport *Schuilplaats in de wildernis*. (Van Delden et al., 2007, 4; Ganzevoort & Veerman, 1998)

duiken telkens weer op en moeten blijkbaar ook telkens opnieuw worden gesteld en besproken. Elke poging tot een afkorting leidt af, omdat het ‘afgeleide’ of ‘tweede’ verhaal, waarop zich het onderzoek richt, zonder het ‘eerste’ of ‘primaire’ verhaal niet goed kan worden verstaan.

Kenmerkend voor de bovengenoemde ‘eerste’ vragen naar ‘Wat is er dan gebeurd?’ is vermoedelijk vooral dat zij ethisch niet neutraal zijn. Evenmin als de gebruikte woorden neutraal zijn. Deze vragen zijn niet neutraal en zij zijn ook niet onschuldig. Sommige vragen doen mensen pijn. Andere vragen doen andere mensen pijn. Daarmee bevinden wij ons met het stellen van deze vragen al midden in de problematiek en ook midden in de hachelijkheid die kenmerkend is voor dit thema.

2. DOEL- EN VRAAGSTELLING EN *QUICK START GUIDE* NAAR DE ANALYSE

Nadat wij in het voorgaande iets hebben gezegd over de thematiek waarop dit onderzoek zich richt en over de motivatie die aan dit onderzoek ten grondslag ligt, gaan wij in deze paragraaf nader in op het onderzoek zelf en op de manier waarop dit onderzoek is opgezet. Wij noemen de doelstelling en de vraagstelling van dit onderzoek en de bij dit onderzoek geformuleerde subvragen. De vraag naar de ontologie en de epistemologie van dit onderzoek wordt hier reeds even aangestipt. Vervolgens noemen wij de iteratieve wijze waarop het onderzoeksproces is verlopen en gaan wij in op de in dit onderzoek gehanteerde terminologie. Al deze thema’s komen terug in de hoofdstukken ‘Lenzen’ en ‘Proces’ waar de methodologie en de methode van dit onderzoek zullen worden verantwoord. Wie snel naar de presentatie van de analyse in de collage-hoofdstukken wil gaan, kan de introductie in deze paragraaf lezen als een soort *quick start guide* naar de analyse in deel III van dit onderzoek, om dan eventueel aan de hand van specifieke vragen terug te bladeren naar de betreffende delen van de hoofdstukken ‘Lenzen’ en ‘Proces’.

Hierboven zeiden wij dat de ervaringen van mensen die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie hebben ondervonden enerzijds vragen oproepen en anderzijds motiverend werken. De bij dit onderzoek geformuleerde doel- en vraagstelling sluit hierbij aan. Wij nemen de ervaringen van mensen die grensoverschrijding hebben ondervonden als uitgangspunt. Vanuit het perspectief van deze primaire slachtoffers kijken wij naar de dynamiek in de geloofsgemeenschap. In de hoop dat een beschrijving van dit perspectief eraan kan bijdragen enkele vragen die door deze problematiek worden opgeroepen beter te kunnen beantwoorden. En vanuit de hoop dat een beschrijving en analyse van hun ervaringen en de evaluatie daarvan eraan kunnen bijdragen primaire slachtoffers en geloofsgemeenschappen in de toekomst beter te kunnen ondersteunen.

Doelstelling:

Doel van dit onderzoek is te beschrijven hoe slachtoffers van seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie de relatie met hun geloofsgemeenschap door de tijd heen ervaren, en de implicaties hiervan voor theologie en gemeentelieven te evalueren.

Hoofdvraag:

Hoe ervaren slachtoffers van seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie de relatie met hun geloofsgemeenschap door de tijd heen?